

ГІСТОРЫКА-ЭТЫМАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ БЕЛАРУСКАЙ АГУЛЬНАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Вытокі чалавечай культуры, як, магчыма, і імкненне да яе асэнсавання, неабходна шукаць у глыбокай старажытнасці, калі завяршылася фарміраванне чалавека сучаснага тыпу і калі чалавек пачаў усведамляць сябе не «дзіцём прыроды», а свядомым творцам свайго лёсу. Відаць, на тыя далёкія часы прыпадаюць і першыя спробы апісаць словам асноўныя віды духоўнай культуры, што зарадзіліся яшчэ ў эпоху старажытнага першабытнага грамадства, – рэлігію і міфалогію, музыку і тэатральнае мастацтва, архітэкттуру і выяўленчае мастацтва.

Аднак такі прымітыўна-наіўны падыход не мае нічога агульнага з сур'ёзным навукова-тэрміналагічным апісаннем культуры. Пра якое ўяўляецца магчымым весці гаворку толькі з ХХ стагоддзя, паколькі сам тэрмін «культуралогія» быў уведзены ў навуковы ўжытак у 1949 годзе, а як асобная навуковая дысцыпліна культуралогія і зараз знаходзіцца яшчэ ў стадыі канцэптуальнага афармлення і вызначэння базавага паняццёва-катэгорыяльнага апарату. Натуральна, што перыяд станаўлення самастойнага навуковага напрамку не абавязкова прадугледжвае стварэнне ўласнай тэрмінасістэмы «з нуля». Культуралогія як спецыфічная сінкрэтычная галіна сацыягуманітарных ведаў уяўляе сабой адзінства тэорыі і гісторыі культуры, а яе праблемы раней даследаваліся культурнай антрапалогіяй і этналогіяй. Шырыня тэматычнага поля паняццяў, якія апісваюць культуру, вымагае абагульнення ведаў з самых розных навук, таму агульная культуралогія выкарыстоўвае і мадыфікуе катэгорыі і паняцці, уласцівыя філасофіі і сацыялогіі, эстэтыцы і мастацтвазнаўству, антрапалогіі і этнаграфіі, гісторыі і псіхалогіі, літаратуразнаўству і г.д. Да гэтага зводу культуралагічных ведаў дадаюцца і распрацаваныя за апошнія дзесяцігоддзі ўласна агульнакультуралагічныя катэгорыі, якія фарміруюць ядро тэрмінасістэмы культуралогіі.

Як бачна, у культуралогіі пры стварэнні ўласнай тэрміналогіі мелася даволі грунтоўная папярэдняя база ўжо існуючых паняццяў, таму, гаворачы пра гісторыю стварэння сістэмы агульнакультуралагічных тэрмінаў, неабходна ўзгадаць, што гэты працэс меў шмат агульнага з працэсам фарміравання тэрмінасістэм іншых навук і адбываўся ў агульным рэчышчы развіцця нацыянальнай мовы, культуры і грамадства. Увогуле гісторыя

сучаснай беларускай тэрміналогіі вядзе свой адлік з перыяду калыфікацыі беларускай літаратурнай мовы на пач. XX ст., калі на пісьме замацоўваліся напрацаваныя раней асноўныя правалісныя і марфалагічныя нормы, а разам з тым фіксавалася і існуючая беларуская навуковая тэрміналогія. Аднак карані пэўнай часткі катэгарыяльнага апарату культуралогі ідуць значна глыбей, у XVI ст., часы беларускага Адраджэння, і далей узыходзяць да антычнай традыцыі, паколькі асновай для стварэння культуралагічных тэрмінаў сталі лацінская і грэчаская мовы. Можна спрачацца і разважаць аб шляхах пранікнення ў старабеларускую мову лексікі лацінскага і грэчаскага паходжання, але мы не ставім гэта за мэту, адзначым толькі два асноўныя напрамкі – праз царкоўнаславянскія творы (найбольш датычыць грэцызмаў) і заходнееўрапейскія мовы (дзе быў вельмі моцны ўплыў лацінскай лексікі), асабліва праз польскую.

Этымалагічную разнастайнасць сучаснай беларускай агульнакультуралагічнай тэрміналогіі прасочым па першым у Беларусі энцыклапедычным даведніку «Культуралогія» [2003], дзе разглядаюцца асноўныя катэгорыі, тэрміны і паняцці, якімі аперае агульная культуралогія (наменклатурныя адзінкі і персаналіі намі пад увагу не бяруцца). З узятых за аснову больш за 500 пазіцый найбольшую частку (30%) складаюць тэрміны, якія маюць лацінскае паходжанне: *адаптацыя, аберацыйнае дэкадзіраванне, амбівалентнасць, віртуальная рэальнасць, дыверсіфікацыя культуры, інкультурацыя, контркультура, мас-медыя, ментальнасць, нацыя, нігілізм, рытуал, сацыялізацыя, стратыфікацыя культурная, сублімацыя, талерантнасць, традыцыя, універсаліі культурныя, урбанізм, фрустрацыя культурная, цырк, эвалюцыянізм, экспансія культурная...* Грэчаскую аснову маюць пад сабой каля 21% тэрмінаў: *аксіялогія, антрапамарфізм, геданізм, герменеўтыка, генезіс, дыхатамія (культуры), зоамарфізм, (культураная) антрапалогія, магія, мімесіс, міфалогія, музыка, наасфера, політэізм, прагматызм, псіхааналіз, статыка (культуры), фенаменалогія, эзатэрычная (культура), этас, этнас...* Пашыраны і запазычаныя лацінскай мовай з грэчаскай (*архітэктура, ідэальны (тып), музыка, талент і інш.*). Як відаць, больш за палову агульнакультуралагічных тэрмінаў узыходзяць да старажытнагрэчаскай і лацінскай моў (што характэрна і для іншых славянскіх і заходнееўрапейскіх моў). з'яўляюцца найбольш старадаўнімі запазычаннямі, многія сталі інтэрнацыяналізмамі. Актыўна ўдзельнічае гэты пласт запазычанняў у сучасных словаўтваральных працэсах у тэрмінасістэме культуралогіі, выступаючы як цэнтральнымі, ядзернымі, так і перыферычнымі элементамі, прычым як звязанымі, так і незвязанымі кампанентамі: лац. суб- (*над*) (*субкультура, субэкумена*), дэ- (*з, ад*) (*дэгуманізацыя, дэцэнтрацыя*), -*цэнтрызм* (*афрацэнтрызм, еўропачэнтрызм, антрапачэнтрызм*); *культурагенез, культуралогія / культура наваозін, культура побыту / культурна-эвалюцыйная школа, культурны імпульс, культурных колаў*

тэорыя ; грэч. кіна- (рухаю) (кінамастацтва, кінамузыка), этнас (племя народ) (этнас, этналогія, этнічная культура, этнонім), андра- (мужчына) (андракефалізм, андрафобія) і г.д.

Другое месца ў колькасных адносінах падзяляе з грэцызмамі сваямоўная тэрміналогія (21%) (ааметнасць (культурная), адставанне (культурнае), Асветніцтва, асоба, валачобніцтва, гульня, дзікасць, жываніс (калектыўнае) неўсвядомленае, мастацтва, навука, пакаленне, пераемнасць (культурная), першабытная (культура), прастора і час...), якая часта звязана з этнакультурнымі рэаліямі Беларусі і абазначае сімвалы, архетыпы культуры: дом, дрэва, крыж, зямля.

З французскай мовы паходзіць каля 8% разгледжаных адзінак, рэпрэзентуючы пераважна сферу мастацтва: акадэмізм, анамія, багеля, дадаізм, жанр, імпрэсіянізм, інсталяцыя, калаж, код (культуры), мадэрн, сентыменталізм, сюррэалізм, фетышызм, шэдэўр, этыкет... Да таго ж яшчэ каля 3% запазычанняў з французскай маюць лацінскае (глабалізацыя, пазітывізм, дэкадэнцтва, інтымлізацыя (культуры), мода), грэчаскае (ідэа, метад (культурна-гістарычны), містыцызм, тэатр) або іншае паходжанне: будызм (фр. з санскрыта), карнавал (фр. з іт.).

Значна больш познімі ў часе, але блізкімі па колькасці да галіцызмаў (7%) выступаюць запазычанні з англійскай мовы (многія таксама на базі лацінскіх кампанентаў, напр., акультурацыя): андэграунд, джаз, дызайн, імажызм, імідж (культуры), культурны герой (culture hero), (культурны) лаг, лэнд-арт, мюзікл, міксацыя, мінімальнае мастацтва (minimal art), оп-арт, рэдзі-мэйд, трыкстэр, фальклор, фільм, хэпенінг... Яны прадстаўляюць у большасці ўжо рэаліі другой паловы XX ст., імклівага, хуткага, з рознабаковым развіццём навукі і актыўным узнікненнем мноства розных кірункаў і стыляў у розных галінах сусветнай культуры, калі паняццю не хапае часу на адаптацыю ў мове і адбор сваямоўнага адпаведніка.

Мала прадстаўлены ў агульнакультуралагічнай тэрміналогіі італізмы (да 2%), яны абмежаваны сферай музыкі, тэатральнага і выяўленчага мастацтва: арабеска, аперэта, барока, графіці, опера, студыя, фрэска... На запазычанні з іншых моў прыпадае каля 8% разгледжаных тэрмінаў культуралогіі. Гэта нешматлікія германізмы (готыка – з ням. праз іт., кіч) і паланізмы (каштоўнасць, батлейка), адзінкавыя запазычанні з арабскай (іслам, суфізм), персідскай (зараастрызм), палінезійскай (табу) моў. З Егіпта прыйшло амарнскае мастацтва, з Іспаніі карыда, з мовы паўночнаамерыканскіх індзейцаў татэмізм, з кельцкай бардаўская песня. Вельмі характэрны ўключэнні нацыянальных назваў праз назвы культавых рэалій, што паўплывалі на сусветную культуру і арганічна ўвайшлі ў многія мовы. У першую чаргу гэта датычыць японскай (дзэн-будызм, ікебана, кабукі, сінтаізм, ямато-э), кітайскай (даасізм, канфуцыянства, цянь, інь-ян, жэнь гун-бі) і індыйскай (санскрыт) (ёга, ведызм, йонілінг, гуру, джайнізм, індуізм) моў.

Сказанае вышэй дае падставы сцвярджаць, што беларуская
агульнакультуралагічная тэрміналогія ў значнай частцы ўзыходзіць да
ісламоўных крыніц і дамінуюць у ёй пераважна адаптаваныя ўжо ў
беларускай мове даўнія запазычанні з класічных моў.